

**Доповідь Володимира Вікторовича ЗАГОЛДНОГО, судді Судової палати
у кримінальних справах Верховного Суду України,
на конференції “Релігія і права людини”
6-8 жовтня 2013 року, Університет ім. Бригама Янга
м. Прово, штат Юта (США)**

Зв’язок релігії, прав людини і судів

Шановний пане професор Коул Дурам!
Шановні пані та панове!

Перш за все, від імені Голови Верховного Суду України пана Романюка дозвольте подякувати за запрошення взяти участь у 20-му щорічному міжнародному симпозиумі з питань права і релігії.

Для мене особисто, як для судді Верховного Суду України є велика честь бути учасником цього форуму, взяти участь у обговоренні нагальних проблем, а також поділитись нашим досвідом.

Адже ми живемо в глобалізованому світі.

У процесі глобалізації є природним зіткнення, взаємодія та інтеграція національних культур і різноманітних релігійних систем. Все більш зникає прив’язаність релігії до її національних кордонів, релігія знаходить своїх прихильників у різних куточках світу.

Бурхливий розвиток релігійного життя в Україні слід розглядати як об’єктивний процес і, частково, як процес самовизначення українського суспільства. Формування певних тенденцій цього процесу, боротьбу за сфери впливу, за культурні споруди зумовлює активізацію найрізноманітніших проблем. Отже, завдання держави з урахуванням найрізноманітніших інтересів релігійних організацій, що діють в Україні, - сформувати надійну юридичну базу взаємовідносин з церквою на засадах демократії, справедливості, рівності.

Відповідно до ст. 18 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 року кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії, це право включає свободу міняти свою релігію чи переконання та свободу сповідувати свою релігію чи переконання як одноосібно, так і разом з іншими, публічно приватно в ученні, богослужінні, в виконанні релігійних і ритуальних порядків. Подібне визначення містять декілька інших міжнародно-правових актів, наприклад ст. 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні

права, ст. 1 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань тощо.

Якщо говорити про національне законодавство, то Конституція України у статті 35 визначає, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом.

Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Коллективне сповідання релігії чи вірування в Україні без створення юридичної особи (релігійної організації) є значно ускладненим.

Релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації.

Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення).

Створення юридичної особи (релігійної організації) необхідно практично для будь-якої «культової діяльності»: винайму приміщення, здійснення публічних богослужінь чи запрошення представників іноземних священнослужителів, друку та поширення літератури, а для заміни військового обов'язку на проходження альтернативної служби особа повинна належати до зареєстрованої організації, котра включена до переліку «організацій, учення яких не допускає застосування зброї».

Хоча законодавець передбачає, що релігійні громади можуть існувати легально без реєстрації та без статусу юридичної особи, відповідно, на практиці, реєстрація є необхідним етапом для групи віруючих, що бажають у будь-який спосіб публічно сповідувати свою віру. Незареєстровані громади фактично не мають жодних прав.

Очевидно, така практика обмежує релігійну свободу, оскільки право організувати богослужіння, навчатися й учити релігії чи переконань, поширювати власні переконання та багато інших впливають безпосередньо з права на релігійну свободу людини й не повинне залежати від правового статусу організації. Важливо підкреслити, що для деяких релігійних груп можливість існувати без реєстрації є надзвичайно важливою, оскільки відсутність будь-яких контактів з державною владою вважається частиною їх віровчення.

Окремо слід сказати, що відповідно до міжнародних стандартів право на створення релігійної організації є невід'ємною частиною загального права на асоціації, а тому різний режим реєстрації об'єднань громадян і релігійних організацій є навряд чи необхідним у демократичному суспільстві.

Загалом, можна визначити наступне порушення права на свободу віросповідання при реєстрації релігійних організацій:

Законодавство визначає вичерпний перелік правових форм релігійних організацій з наперед установленою законом системою їх управління.

1) Це є виразним порушенням як права окремих осіб самим визначати форму власного релігійного об'єднання, так і права на автономію самої релігійної групи, елементом якої є самостійне визначення своєї структури та незалежність в управлінні. Так, наприклад, українське законодавство фактично не дозволяє створення харизматичних релігійних організацій, оскільки за законом вищим органом будь-яких релігійних організацій є загальні збори віруючих, що суперечить настановам багатьох релігій та вірувань.

2) Наявність подвійної реєстрації: перша реєстрація – здійснюється прискіплива перевірка віровчення на відповідність законодавству (статуту релігійної організації), друга реєстрація – набуття статусу юридичної особи в загальному порядку, як для всіх підприємств, установ і організацій.

У реєстрації статуту (положення) релігійної організації може бути відмовлено, якщо її статут (положення) або діяльність суперечать чинному законодавству.

Рішення про відмову в реєстрації статуту (положення) релігійної організації із зазначенням підстав відмови повідомляється заявникам письмово в десятиденний термін. Це рішення може бути оскаржено в суд у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України.

Діяльність релігійної організації може бути припинено у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією.

У разі порушення релігійною організацією, що є юридичною особою, положень цього Закону та інших законодавчих актів України її діяльність може бути припинено також за рішенням суду.

У судовому порядку діяльність релігійної організації припиняється лише у випадках:

1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена статтями 3, 5 і 17 цього Закону;

- 2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;
- 3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);
- 4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій.

Суд розглядає справу про припинення діяльності релігійної організації порядком позовного провадження, передбаченого Цивільним процесуальним кодексом України, за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора.

Законодавство не визначає чітких підстав відмови в реєстрації або ліквідації релігійної організації. Законодавство також не визначає наскільки детальною повинна бути відмова в реєстрації, хоча з неї мало би бути чітко зрозуміло, в чому полягає порушення. Також, законодавство не визначає наскільки допустима невідповідність положень статуту релігійної організації українському законодавству: чи це проста текстова розбіжність, чи це істотна розбіжність в цілях і діяльності організації, що на практиці призведе до порушень законодавства.

Правом здійснювати державний контроль за дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації наділені такі державні органи влади:

- Міністерству культури України, яке є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері релігії;
- усім іншим міністерствам та державним службам, агентствам та інспекціям;
- органам прокуратури;
- місцевим державним адміністраціям (обласним та районним);
- місцевим радам (обласним, міським, сільським та селищним).

У середньому реєстрація статутів таких організацій, навіть широко визнаних та відомих, може тривати від 9 до 18 місяців. При цьому ця процедура є досить бюрократизованою та чітко не визначеною. Однак релігійні організації погоджуються з цим, оскільки, здійснивши таку реєстрацію, у подальшому ніякого контролю за їхньою діяльністю практично не здійснюється, окрім, коли це пов'язано із діяльністю іноземців.

Важливою подією став програв Україною справи в Європейському суді з прав людини. У цій справі Суд, використовуючи минулорічні Доповіді правозахисних організацій, визначив низку конкретних недоліків українського законодавства та адміністративної практики: порушення державою принципу нейтральності, порушення права на релігійні об'єднання, непередбачуваність, непослідовність та нечіткість законодавства тощо. Це справа Свято-Михайлівська Парафія проти України. Нагадаю, що там йшлося про суттєві недоліки закону про релігійні організації щодо визначення підстав для відмови у реєстрації релігійної організації, чіткого визначення понять релігійна громада, релігійна організація та інших суттєвих проблем.

Приймаючи рішення про відмову в реєстрації, судом було встановлено, що статутом релігійної громади було визначено канонічну й організаційну підпорядкованість вказаної громади Київській Єпархії Української Православної Церкви Соборної. А згідно з інформацією Державного комітету України у справах релігій постановою від 31.01.03 №1/3 у реєстрації статуту Української Православної Церкви Соборної було відмовлено. Таким чином, судом було встановлено, що релігійна громада канонічно та організаційно визначила своє підпорядкування неіснуючій релігійній організації, що є порушенням ч. 2 ст. 8 та ч. 1 ст. 9 Закону про свободу совісті та релігійні організації. З одного боку, це рішення відповідає букві закону. З іншого, це пряме втручання держави у визначення внутрішньої структури релігійної організації, що суперечить міжнародним стандартам. Ця релігійна організація вже багато років не могла отримати статус юридичної особи, отримуючи відмови в реєстрації під різними приводами.

Так, можна навести приклад, як довгий час відмовляють у реєстрації релігійним громадам сасєнтологів, що фактично без реєстрації функціонують з 2002 року та інших релігійних громад.

Відповідно до міжнародних стандартів право вірити не підлягає жодним обмеженням з огляду на свою природу. Ця внутрішня свобода власних думок є непорушною і держава не має права втручатися в цю сферу за будь-яких умов. У практичному вимірі це означає відсутність прямих (фізична сила, покарання тощо) чи непрямих форм примусу, котрі йдуть всупереч власній позиції людини, коли вона поставлена перед вибором зрадити власні переконання під певним зовнішнім примусом.

Загалом, законодавство достатньою мірою захищає цю свободу й установлює багато гарантій щодо її забезпечення. Зокрема, в Україні відсутні положення щодо примусової підтримки релігійних організацій, примусового членства в організаціях чи перешкод у зміні релігії, існують положення щодо можливості не працювати на релігійні свята тощо.

Лише в одному принциповому аспекті ця свобода потенційно може зазнавати необґрунтованого втручання. Він пов'язаний з правом на альтернативну службу, де існують наступні порушення міжнародних стандартів:

- це право надається тільки за релігійними поглядами і не надається за нерелігійними на підставі власних моральних чи політичних переконань особи, наприклад, пацифістськими поглядами;
- це право надається тільки членам офіційно зареєстрованих релігійних організацій, хоча відповідно до закону релігійні громади не обов'язково повинні реєструватися;
- це право надається лише членам релігійних організацій, визначених Постановою Кабінету Міністрів України, що має явно дискримінаційний характер;
- під час процедури реалізації цього права особа повинна підтвердити належність до певної релігійної організації (необхідність подання довідки про релігійні переконання, можливості перевірки релігійних переконань);
- строк альтернативної служби є вдвічі більшим від загального строку військової служби, що є явно дискримінаційним положенням.

Проблемою також є й вибір місця проходження альтернативної служби, який є надто вузьким, з огляду на позитивну подібну практику європейських країн.

Проте, з огляду на декларації влади незабаром скасувати загальний військовий обов'язок у зв'язку з переходом на контрактну службу, ця проблема може зникнути.

Потенційною проблемою також може бути право на відмову від ідентифікаційного номеру через релігійні переконання. Мали місце масові судові позови проти податкових органів, котрі відмовлялися ставити позначки в паспорті, що надають власнику паспорта право діяти без ідентифікаційного номеру. Податкові органи, у свою чергу, логічно аргументували, що вони не мають права самостійно вносити будь-які позначки в паспортах, бо це є компетенція МВС. Особливо багато позовів було від громадян, що відмовлялися від уже присвоєного їм раніше ідентифікаційного номеру. В усіх цих справах податкові органи програвали, і суд зобов'язував їх внести відповідні позначки до паспортів громадян.

Між тим, достатньо позитивно оцінили ситуацію зі свободою релігій у спеціальній доповіді Державного Департаменту США. У ній стверджується, що на законодавчому рівні релігійна свобода захищена та отримує належну повагу від уряду. «Уряд не демонструє жодних тенденцій щодо покращення чи погіршення ситуації поваги та захисту прав релігійної свободи», –

зазначають у звіті. Хоча уточнюють, що влада на місцях іноді дозволяє собі ставати на сторону конкретних релігійних громад у спірних питаннях. Також залишається проблема реституції майна, яку влада поступово розв'язує, передаючи релігійним громадам комунальну власність.

Релігійна мережа в Україні станом на 1 січня 2012 року представлена 55 віросповідними напрямками, в межах яких діє 36 500 релігійних організацій (35 861 релігійних організацій в 2011 році), в тому числі 85 центрів та 290 управлінь, 35 013 релігійних громад (справами церкви опікується 30 880 священнослужителів), 471 монастир (чернечий послух несуть 6 769 ченців), 360 місій, 80 братств, 201 духовний навчальний заклад (навчається 1 975 слухачів), 12 899 недільних шкіл. Зростає видання церковних друкованих засобів масової інформації, нині їх кількість складає 390 одиниць.

Розподіл церковно-релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про домінування в Україні православ'я, до складу якого входить 18279 парафій (52,2 % від загальної кількості релігійних осередків віруючих країни) проти 17071 (51,6 %) на 1 січня 2009 р. Водночас, простежується тенденція до зменшення їхньої питомої ваги в загальній складовій, а приріст релігійних громад є нижчим від загальнодержавного показника. Найчисельнішою серед православних церков є Українська православна церква (УПЦ МП), мережа якої становить 67,5 % православних громад країни.

Станом на 1 січня 2012 року релігійні організації використовують 23 495 культових та пристосованих під молитовні будівель. Відповідно до звернень віруючих, у 2011 р. передано у власність (користування) релігійним організаціям 234 культові та пристосовані під молитовні приміщення. За допомогою органів місцевої виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та залучення позабюджетних коштів впродовж 2011 р. збудовано 300 культових споруд. Провідними релігійними організаціями впродовж року збудовано: УПЦ – 138, УГКЦ – 72, УПЦ КП – 39, Всеукраїнський Союз Церков Євангельських Християн-Баптистів (ВСО ЄХБ) – 5, Союзом церков Християн Віри Євангельської України – 6, УАПЦ – 8 культових будівель. В стадії будівництва знаходиться 2399 культових об'єктів. Водночас релігійні організації користуються 6791 орендованими та 971 колишніми некультовими церковними будівлями. Рівень забезпеченості релігійних організацій молитовними приміщеннями становить 66,1 %, в т.ч. Закарпатська (угорська) реформатська церква забезпечена на – 93, УПЦ – 84,6, РКЦ - на 90,4, УГКЦ – 76,9, Церква Адвентистів Сьомого Дня – 64,3, ВСЦ ЄХБ – 68,5, Союз церков ХВС - 64,7, УПЦ КП – 64,5, УАПЦ – 59,7, іудейські організації – 48,2, мусульмани – на 26,7 %. У почергове користування релігійним громадам передано 338 культових будівель.

Що стосується організації і проведення релігійних мирних зібрань, то Закон про свободу совісті та релігійні організації всупереч статті 39 Конституції встановлює дозвільний порядок проведення релігійних мирних зібрань.

Є випадки несанкціонованого проведення релігійних зібрань, без отримання дозволу на їх проведення, які оскаржуються в судовому порядку їх учасниками. Є такі рішення суду, коли суд у своєму рішенні підтримує доводи релігійних громад і з посиланням на практику Європейського суду з прав людини зазначає, що виконавчі комітети місцевої влади не наводять у своїх рішеннях доказів для обґрунтування правомірності прийнятих ними рішень.

Що стосується прав іноземців та осіб без громадянства, слід зазначити, що Священнослужителі, релігійні проповідники, наставники, інші представники зарубіжних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні, можуть займатися проповіданням релігійних віровчень, виконанням релігійних обрядів чи іншою канонічною діяльністю лише в тих релігійних організаціях, за запрошенням яких вони прибули, і за офіційним погодженням з державним органом, який здійснив реєстрацію статуту (положення) відповідної релігійної організації. Відсутність дозволу тягне за собою адміністративну відповідальність для іноземців (штраф), а для релігійних організацій – попередження і в подальшому можливий примусовий розпуск.

У 2011 році Україну відвідало 6 176 іноземних громадян (у 2010 р. – 6 930). Держкомнацрелігій, а згодом Мінкультури було надано офіційні погодження для 2272 іноземних громадян (у 2010 р. державним органом у справах релігій надано погодження 2675 іноземним громадянам на релігійну та іншу канонічну діяльність). Структурними підрозділами держадміністрацій у сфері релігії засвідчено запрошення для 3904 іноземних священнослужителів (у 2010 р. – 4255), Серед прибулих 2263 (2249) громадян США, Ізраїлю – 1181 (1385), Польщі 784 (925), країн Азії – 276 (358), Африки 191 (269), ФРН – 191 (197), Туреччини 172 (136), інших країн 578 (825).

В судовій практиці є місце вирішення майнових питань зокрема, виділенні земельних ділянок під будівництво культових споруд чи поверненні конфіскованого радянською владою культового майна. Також має місце порушення принципу невтручання у внутрішні справи релігійної організації на місцевому рівні.

На жаль, в історії України були й гучні кримінальні справи, коли офіційно зареєстрована релігійна громада починає діяти з грубим порушенням закону, поєднуючи обрядову чи проповідницьку діяльність з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи. Так, релігійна група «Велике Біле

Братство», яка була організована трьома особами у 1991 році, та у 1993 досягла свого розквіту. Сектанти стали настільки небезпечні для суспільства, що їх діяльністю зайнялися правоохоронні органи. В 1992 проти «білих братів» були порушені перші кримінальні справи. Кульмінація історії «Білого братства» – 10 листопада 1993 року. В цей день близько ста чоловік під керівництвом їх організаторів захопили храм Святої Софії у місті Києві та намагалися здійснити самоспалення. Правоохоронні органи провели спецоперацію, затримали самих активних «братів».

У 1996 році керівників секти було засуджено. Верховним судом України цей вирок залишено без зміни.

Здійснення прав людини пов'язано з проблемою меж прав людини. Тобто своє право ми здійснюємо доти, доки воно не суперечить і не посягає на права іншої людини, на загальносоціальний інтерес. У зв'язку з цим виникає необхідність з'ясування меж релігійних прав.

Достатньою мірою свободу релігії можуть реалізувати громадяни усіх віросповідань. Держава не надає комусь особливих великих преференцій, а також не встановлює суттєвих обмежень для віросповідання.

Україна вигідно вирізняється з поміж країн пострадянського простору, забезпечуючи базовий рівень релігійної свободи. Навіть, не зважаючи на застарілий та місцями жорсткий закон про свободу совісті та релігійні організації, його недоліки значною мірою компенсуються переважно ліберальною адміністративною практикою органів влади.

Європейський вибір України - невід'ємна складова її подальшого розвитку. Беззаперечний пріоритет України у цьому зв'язку - набуття асоційованого, а згодом і повного членства в ЄС, інтеграція України до Європейського Союзу визначено однією з стратегічних цілей урядової політики, а адаптація законодавства України до законодавства ЄС - одним з важливих інструментів створення в Україні цивілізованої правової системи.

Держава сприяє реалізації курсу на толерантизацію відносин між конфесіями, змістом якого є: забезпечення реальної рівності релігійних організацій, визнання не лише за однією (свою) конфесією, а й за всіма іншими права на свободу совісті, зокрема, релігійну свободу, на рівність можливостей для всіх конфесій, віросповідань та окремих людей; визнання права інших конфесійних спільнот мати відмінну позицію, переконання, судження, поділяючи або не поділяючи їх; не зайняття конфесіями у міжконфесійних відносинах позицій власної винятковості, зверхності, домінування, протиставлення одних релігійних груп іншим тощо; готовність до практичної співпраці з іншими конфесіями у суспільно значущих

напрямах діяльності, залишаючись на принципових позиціях власної церкви чи конфесії.

Дякую за увагу.